

KERKÜK'ÜN NÜFUS YAPISI

THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF KIRKUK

1. KERKÜK BÖLGESİNİN ÖNEMİ

Kerkük Bölgesi, üzerinde bulunduğu coğrafyanın Anadolu ile Asya ve dolayısıyla Avrupa ile Asya arasında tarihi bir yol ve geçiş mevkiî özelliği taşıması, içinde yer aldığı Mezopotamya bölgesinin daha ilk çağlardan beri dünyanın en önemli kültür ve medeniyetlerinin doğup geliştiği ve yaşadığı çok önemli bir merkez olması ve zengin yer altı kaynaklarına sahip olması nedeniyle her zaman için ilgi odağı ve cazibe merkezi olmuştur. Bölgenin coğrafi yapısı, Anadolu'nun uzantısı sayılır ve ılımlı bir iklime sahiptir¹.

Mezopotamya'da kurulmuş en eski uygarlık "Asur" ve "Babil" uygarlıklarıdır. Bu uygarlıkların Kerkük Türk tarihinde de önemi büyüktür. Yapılan kazılar Kerkük'ün beş bin yıllık bir şehir olduğunu ortaya koymaktadır². Kerkük şehrini Asur Hükümdarı Şartnabal'ın kurduğunu, "Kersuluh" adını verdiği ve kendi ismi ile anılan şehir manasına geldiği yapılan çalışmalardan anlaşılmıştır³.

Kerkük Bölgesi, İngiltere'nin Ortadoğu hakimiyetinde de çok önemli bir yere sahiptir. Stratejik önemine, tarım ve petrol zenginlikleri de eklenince, vazgeçilmezliği bir kat daha artmaktadır⁴. Hindistan'a yapılacak bir istilâ harekâtının ilk adımının, Mezopotamya'ya atılması gerektiği gibi, Basra Körfezi yoluyla da güneye yönelecek

¹ Mustafa Kayar, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.100.

² Nefi Demirci, **Dünden Bugüne Kerkük**, İstanbul, 1990, s.10.

³ **Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1993, s.15.

⁴ Durmuş Yılmaz, **Musul Meselesi Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2003, s. 25; Hakan Yıldız, **Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.13.

akımları göğüsler durumdadır. Mezopotamya'nın Mısır – Kalküta ekseninde bulunması da stratejik önemini artırmaktadır. Doğu Akdeniz bölgelerine ve dolayısıyla Suriye, Arabistan ve Mısır'a karşı kuzey ve doğudan yönelecek bir harekâtın ilk hedefi yine Mezopotamya olur ki, bu harekâtı yapan ordu, stratejik harekât için bir ikmal üssü ve emniyet sahası olan bu bölgeyi ele geçirmek zorundadır⁵. Kerkük Bölgesi, aynı zamanda büyük güçlerin Orta Doğu'da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir.

2. KERKÜK'ÜN TARİHİ GELİŞİMİ

Kerkük Bölgesinin tarihi gelişimi açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Nippur kentinde yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere; Kerkük'ün de içinde yer aldığı Kuzey Mezopotamya Bölgesine, İslâmiyetten beş bin yıl önce, Orta Asya'dan göç eden ve Türkçe konuşan Sümer Türkleri yerleşmişler ve bu bölgeye “Akad İli” adını vermişlerdir. Bilahare güneye de yayılan Sümerler, bu bölgeye de “Sümer İli” demişlerdir. Tanınmış Sümerolog Samuel Noah Kramer'e göre; Sümerler

⁵ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.2.

Türkistan'dan gelmeye devam eden Türkmenler⁶ sayesinde önemli miktarda artmıştır⁷. Mezopotamya'ya M.Ö. 4000 yılında gelmişlerdir⁸. Bölgedeki Türk nüfusu Kerkük, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nden (1514) sonra Osmanlı topraklarına

⁶ Türkmen sözcüğünün anlamı hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Türkmen adı, çeşitli kaynaklarda "Türkler'in esası, hakiki Türk", Türk men "ben Türk'üm", Türkmen Türk insanı", Tyurkman, Tyurkban = Türkmen "Türklerin yurdu", Türkiman = Türkmen "imanlı Türk", Tirkeman = Türkmen "ok atıcı halk" anlamlarında açıklanmaktadır. Avrupalı tarihçiler de Türkmen adını "saf kanlı Türk" olarak nitelendirmişlerdir. Türkiye Türkleri, Gagavuzlar, Azeri Türkleri ve Türkmenistan Türkleri Batı Türkleridir. Konuştukları Türkçe de Oğuz Türkçesidir. Hepsisi Oğuz boyundan geldiği için Oğuz Türkleri olarak da bilinmektedirler. Türk sözcüğü, Oğuz Türkçesinde "men" pekiştirme eki ile "güçlü Türk" anlamında kullanılmıştır. Türk Ansiklopedisi Cilt XXXII, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1983,s.433. Türkmen sözcüğü folklorumuzda, anonim türkülerimizde yer almıştır. Türkmen adı, ilk olarak Kaşgarlı Mahmud'un "Divanı Lûgat-it-Türk" adlı eserinde açıklanmıştır. Divan'da Kaşgarlı Mahmud Türkmen ifadesini izah ederken "bunlar Oğuzlardır" şeklinde açık bir ifade kullanmıştır (D. I, 4). Ferit Birtek, En Eski Türk Savları, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1972, s.4. Oğuzların, "Türkmen" olarak adlandırılmaları hususunda bir şüphe bulunmamakta ve Türkmen adı doğrudan Oğuzların adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçiler, Türkmen deyiminin kesinlikle Türk'ten aynı bir soy belirtmediği, sadece Oğuzların Müslüman olan kısmına "Türkmen" denildiği hususunda birleşmektedirler. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), A.Ü.DTCF Yayınları, Ankara, 1972, s.50-52. Türkmen adının zaman içinde konar-göçerlikle eş anlamlı kullanıldığı da görülmektedir. Türkmenler, Anadolu'ya geldikten sonra tedricen yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Konar-göçerliği terk ettikten sonra, köyler kurarak veya şehirlere yerleşerek ziraat, ticaret gibi daha çok yerleşik unsurların mesleklerini icra edenler "Türk" diye isimlendirilmişler; buna karşılık, konar - göçer geleneklerini devam ettirenler ise "Yörük" veya "Türkmen" adıyla anılmışlardır. Bu durum, Yörük-Türkmen isimlendirmelerinde etnik unsurların değil, yaşam tarzının; yani konar-göçerliğin ifade edildiğini göstermektedir. Irak Türklerine "Türkmen" denilmesi de Selçuklular döneminde başlamıştır. 9 ncü yüzyılda Abbasi Halifesi Memun döneminde de bazı Türk toplulukları Irak'a yerleşmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Beyin 1055 yılında Irak'ı yönetmesiyle bölgede geniş ölçüdeki ilk Türk yerleşimi başlamıştır. Aynı yıllarda Büyük Selçuklular Anadolu içlerine akınlar yapmışlardır. Dolayısıyla, 1071'de Malazgirt Zaferi ile Anadolu'yu bir yurt haline getiren Türklerle, Irak'ta yaşayan Türkler aynı soydan gelmektedir. Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde, İngiliz temsilcileri tarafından bölgede yaşayan Türkler için "Turcomans (Türkmenler)" ifadesi kullanılmış ve bu bölgedeki Türkmenlerin Osmanlı Türkleri olmadığı belirtilmiştir. M. K. Öke, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.153. İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Irak'ta yaşayan Türkler için, "...Bunlar hiç de Osmanlı Türkleri değildir. Bu ülkeye Selçuklu ve Osmanlı istilalarından çok önce Orta Asya'dan gelmiş Turanlı istilacıların ardıllarıdır." ifadelerini kullanarak Irak'ta yaşayan Türklerin aynı soydan geldiği iddiasını ileri sürmüştür. Hiçbir tarihi dayanağı olmayan bu iddia İsmet (İnönü) Paşa tarafından dile getirilen "Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadır. Musul Türkleri ile Anadolu'da yaşayan Türkler arasında yapılmak istenen ayırım, hiçbir sağlam temele dayanmamaktadır." ifadesiyle çürütülmüştür. **Seha Meray**, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar - Belgeler I, **Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 347, 359.**

⁷ Abdulhaluk Çay, "Batı Türklerin Tarihlerine Genel Bir Bakış", **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara, 1987, s.22.

⁸ **Sümer Tarihi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.9; Cemal Şan, "Irak Türkmenlerinden Söz Ediyorum", **Tarihi, Kültürel ve Siyasi Konulu Sempozyum**, Erbil, 2001, s.1-2.

katılmış, 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi sonucunda binlerce Türk Irak'a yerleştirilmiştir⁹.

1894 yılında Musul Vilâyeti'nin idari taksimatında Musul Merkez, Kerkük¹⁰ ve Süleymaniye Sancakları yer almış ve Kerkük Sancağı'na Erbil, Salahiye, Köysancak, Ravendüz ve Raniye kazaları bağlanmıştır¹¹. 1914 yılına ait Musul Vilâyeti Salnâmesi (Musul Vilâyeti Yıllığı)'ne göre; Kerkük, Musul Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olarak görülmektedir. Bu taksimata göre, Kerkük'e bağlı kazalar arasında Ravendüz, Köysancak, Raniye, Salahiye ve Erbil yer almıştır¹².

Musul Vilâyeti'ne bağlı olan ve Musul'un doğusunda yer alan Kerkük Sancağı; kuzeyden Süleymaniye Sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdat Vilâyeti, batıdan ise Musul ve Hakkari Sancakları ile sınırlı kalmıştır.

Kerkük Bölgesinin demografik yapısı incelenirse; Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman halkların yanında, Süryani, Keldani ve Musevi gibi gayrimüslim halkların da olduğu görülür¹³. Kerkük Bölgesi, XIX. Yüzyıldan itibaren, coğrafi konumu ve yer altı zenginlikleri ile yabancı güçlerin dikkatini çekmeye başlamış; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz ve Fransızlar için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir bölge haline gelmiştir. Nitekim, bu maksatla faaliyete geçen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşın mağlupları arasında yer almasından istifade ederek; Kerkük Bölgesi üzerinde hakimiyet kurmak için her türlü yolu denemekten kaçınmamıştır.

Kurtuluş Savaşı esnasında Kerkük, Erbil ve Süleymaniye ile Kuzey Irak'ı kapsayan Musul Vilâyeti Misak-ı Milli sınırlarımız içinde gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin bugünkü sınırlarının büyük ölçüde belirlenmiş olduğu Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında da Musul - Kerkük konusu uzun tartışmalara sahne

⁹ Hakan Yıldız, *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, s.13; M. Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, s.42.

¹⁰ Kerkük Sancağı; 1892 yılına kadar resmi yazışmalarda "Şehr-i Zor" olarak geçmiştir. Bu ismin "Zor Mutasarrıflığı" ile olan benzerliğinin bir çok idari karışıklığa sebep olması nedeniyle, değiştirilmesine karar verilmiş ve 1893 tarihli Padişah Fermanı ile "Kerkük" isminin kullanılmasına başlanmıştır. Kerkük ismi, aslında MÖ yerleşim bölgesi olan bu toprakların adı olarak geçmiş, zaman içerisinde Irak Türklerinin bir simgesi haline gelmiştir. *Musul - Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 7, Belge 1.

¹¹ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul, 1998, s.38 - 39.

¹² *Musul Vilâyeti Salnâmesi*, Musul, 1330 (1914), s. 251 - 282.

¹³ Hakan Yıldız, *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, s.51.

olmuş, ancak bu konferans sonunda Musul'un statüsü ile ilgili kesin bir sonuç alınamadığından, konunun Lozan Konferansından sonraki bir tarihte sonuca bağlanması kararlaştırılmıştır. Nitekim Musul Bölgesi, 05 Haziran 1926 tarihinde yapılan "Ankara Antlaşması" ile petrol üretiminden Türkiye'ye bir takım haklar tanınmakla birlikte, İngiliz mandası altında kurulan Irak Devleti'ne bırakılmıştır.

3. KERKÜK'ÜN, OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDEN İRAK'IN BAĞIMSIZLIĞINA KAVUŞTUĞU 1932 YILINA KADARKİ NÜFUS YAPISI

a. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Kerkük'te Türk Varlığı

Kerkük Bölgesi, tarihi bir yol ve geçiş özelliği taşımasının yanında, sahip olduğu yer altı kaynaklarının zenginliği ile her zaman ilgi odağı olmuştur. Kerkük Bölgesi, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında önemli bir üs vazifesi görmüş ve bir Türk yurdu haline gelmiştir. Anadolu'nun fethinden önceki dönemde Orta Asya'dan gelerek Kafkasya üzerinden yakın doğuya ve Anadolu'ya yönelik Türk göçleri neticesinde, bölgeye daha önce yerleşmiş olan grupları hakimiyetleri altına alarak bölgeye yerleşmişlerdir¹⁴.

Irak'lı tarihçi Abdul Razzak Al-Hasani; Türk boylarının birbirini takip eden göçler sonunda bugünkü Türk bölgesini Arap bölgesinden ayıran yerlerde yaşadığını ve kendilerine Türk veya Türkmen denildiğini belirtmiştir¹⁵.

Türklerin Anadolunun fethinden önce¹⁶ İslamiyet döneminde büyük gruplar halinde Kerkük Bölgesine gelmeleri, miladi 652 yılında Abbasi Halifeliği dönemine rastlamaktadır¹⁷. Orta Asya'dan yakın doğuya yönelik Oğuz boyundan gelme Türk

¹⁴ Bahattin Ögel-Bayram Kodaman-Fahrettin Kırzioğlu-Abdülhaluk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara, 1985, s.2-3; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, A.Ü.DTCF Yayını, Ankara, 1972, s.132; M. Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, s.41.

¹⁵ Hakan Yıldız, *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, s.29; M. Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, s.42.

¹⁶ Haşim Nahit "Irak Türkleri" *Türk Yurdu*, Yıl:5. Sy.94 (8 Teşrin-i Sani 1331-21 Ekim 1915), s.252.

¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 1980, s.50; Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.1; Genelkurmay Başkanlığının "Türkmenler" dokümanı, s.1.

göçleri karşısında Abbasi Halifeleri bunları, Kuzey Irak bölgesinde kurulan ordugahlara yerleştirdiler¹⁸. "Hassa Ordusu" diye adlandırılmış Türk askerlerine, Abbasi Halifelerinden Me'mün zamanında hilafet ordusu safhalarında yer verilmeye başlanmıştır. Halife Mutasım'ın emri ile askerler için VIII. yüzyılda kurulan Samarra şehri zamanla genişlemiş, sayıca büyük bir yeküne ulaşan Türkler, Abbasi ordusunda olduğu kadar siyasi teşkilatta da etkin bir konuma yükselmişlerdir¹⁹. Abbasilerin uç bölgesi tabir ettikleri sınırboyu valileri genellikle, Türklerden seçilmiştir. Türklerin, Araplardan ayrı yerleşim birimlerinde bir arada yaşamaları sayesinde asimilasyon tehlikesi ortadan kalkmış, böylece bölgede Türk nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Zaman içinde altyapılarını kuran, Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi konuşan²⁰ Türkler, giderek devletleşme yoluna gitmişler ve sonunda Abbasi Halifesi'ne bağlı olsa da, 868 yılında, bilahare Kerkük Bölgesinin de sınırlarına dahil olduğu ilk Türk-İslam devleti olan Tuluni Devleti'ni kurmuşlardır²¹.

Irak'a yoğun Türk göçü Selçuklularla (1040 - 1157) birlikte başlamıştır. 1055 yılında, Büyük Selçuklu Hakanı Tuğrul Bey, Halife Kaim bi-Erillah'ın çağrısı üzerine Irak'a gelmiş ve Kerkük Bölgesini ele geçirmiştir²². Tuğrul Bey ile birlikte çok sayıda Türk, Irak topraklarına gelmiştir²³. Kerkük Bölgesi Selçuklulardan sonra, Musul Atabeyliği'nin (1227 - 1233), Erbil Atabeyliği'nin (1144 - 1233), Türkmen Kıpçak Beyliği'nin (1130 - 13 ncü yüzyılın başına kadar), İlhanlıların (1256 - 1344),

¹⁸ H. Tank Oğuzlu, *The Turkomans of Iraq as A Factor in Turkish Foreign Policy : Socio-Political and Demographic Perspectives*. Foreign Policy Institute, Ankara, 2001, p.6; "Turks in Iraq-Turkmans", <http://www.angelfire.com/tn/turko>, 16082000.

¹⁹ Hidayet Kemal Beyatlı, "Irak Türkleri'nin Tarih, Dil ve Kültürleri", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.31.

²⁰ Orhan Ketene, "Turkmens of Iraq, A Nation Between Two Fires", Found at : <http://uzbekistanerk.Org/leng120800.html>.

²¹ *Türk Dünyası Kültür Atlası- Selçuklu Dönemi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997, s.1-2.

²² Abdulhaluk Çay, "Batı Türklerin Tarihlerine Genel Bir Bakış", *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara, 1987, s.22.

²³ Bayat Aşiretinin Irak'a gelmesi, Selçuklular dönemine rastlar. Bayat Boyu; tarihimizde Dede Korkut, Fuzuli gibi manevi şahsiyetler yetiştiren bir Oğuz Boyudur. H. K.Beyatlı, "Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.31; Genelkurmay Başkanlığının "Türkmenler" Dokümanı, Eylül 2003, s.1.

Karakoyunluların (1380 - 1469)²⁴, Akkoyunluların (1340 - 1514) ve Safevilerin (1501 - 1736) egemenliğinde kalmıştır²⁵. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Türkler 1300 yıldan daha uzun bir süredir Kerkük'te yaşamaktadırlar²⁶.

b. Kerkük'ün, Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki İdari ve Nüfus Durumu

Kerkük Bölgesi, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran Seferi'nden sonra, 1517 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Bölgedeki Osmanlı egemenliği, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan 1534 yılındaki Bağdat Seferi'yle daha sağlam temellere oturtulmuş ve Irak'ta yeni bir Türk iskanı gerçekleştirilmiştir²⁷. Kanuni Sultan Süleyman, Kerkük'te 28 gün kalmıştır²⁸. Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunduğundan Gökyurt olarak adlandırılmış ve resmi kayıtlara bu şekilde geçmiştir²⁹. Kerkük, bundan sonra Musul ile Bağdat arasındaki ticaret yolunun önemli bir uğrak noktası konumunu kazanmıştır. Osmanlı Devleti, Sultan IV. Murat döneminden itibaren, yarı yerleşik ve göçebe Kürt ve Arap aşiretlerinin muhtemel saldırılarını önlemek ve Musul - Bağdat yolunu güvence altına almak için tedbirler almıştır. Bu maksatla, yol üzerinde bulunan şehir ve kasabalara Sünni mezhebine bağlı Türkleri yerleştirerek bölgeyi güçlendirmiştir³⁰.

Kerkük Bölgesinde ilk resmi nüfus sayımı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmış ve 1560'lı yıllarda Kerkük, Dakuk ve Nîlkaz nahiyelerinden meydana gelen Kerkük Sancağı halkının % 90'ı Türklerden oluşmaktadır³¹. Tapu ve Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (Tapu ve Kadastro Eski Kayıtlar Arşivi)'nde bulunan ve Kanuni Sultan

²⁴ Karakoyunlular; bu bölgelere hakim olunca Karakoyunlu Devleti'ni kurmuşlardır. Bu dönemde çok yoğun bir biçimde Oğuzlar yani Türkmenler, Kerkük, Erbil, Musul ve çevrelerine yerleşmişlerdir. H. K. Beyatlı, "Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri", *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, s. 31 - 32.

²⁵ *Irak'taki Türkmen Varlığı*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s.34-50.

²⁶ Hakan Yıldız, *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, s.26; Meşhure Yılmaz Börklü, <http://Lozan> sonrası Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri, 12082000, s.2.

²⁷ M. Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, s.42.

²⁸ Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, Sebil Yayınevi, 1985, s.42.

²⁹ *Musul - Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 25.

³⁰ S. Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, s. 57.

³¹ *111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2003, s.1.

Süleyman dönemine (1520 - 1566) ait 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kerkük Sancağı Ayrıntılı Kayıt Defteri)'ne³² göre;

Kerkük Sancağının Nüfusu ³³

Milliyeti / Dini	Mevcudu	%
Türkler	6.558	90
Yahudi	150	2
Hristiyan	180	2,2
Kürtler	54	0,7
Araplar	33	0,4
Diğer Müslümanlar	121	1,6
Kimliği belirtilmeyen	204	2,8
Aile büyüklerinin isimleri	20	0,3
TOPLAM	7.320	100

Kerkük şehrinde ise çok az miktarda musevi ve Keldani yaşamakla birlikte, çoğunlukla müslüman Türklerden oluşmakta ve şehirde en fazla Türkçe konuşulmaktadır. Az sayıda Arap ve Kürt de görülmektedir³⁴.

111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri'ne göre, Kerkük'e bağlı yerleşim birimlerinin ahalisinin tamamına yakını da Türklerden oluşmaktadır. Kerkük'e bağlı Çerbeklü, Meraga, Ramazaniye, Beşir, Cemaliye, Hurmatı-yı Tezek, Şemsiye, Tis'in, Üç Kubbe, Pulava, Hacı Yüsen, Tercil, Karalar, Leylan, Yahyaabad, Depelü, Furkan, Badabad, Yarımca, Gökdan, Telkeşkan, Duhala, Helmin, Kuşcu köylerinin ve Kara Hasan yaylağının ahalisi Türk'tür³⁵. Köylerde yaşayan Arap aşiretleri göçebedir.

³² Mufassal Tahrir Defterleri; Osmanlılar bir yeri fethettiklerinde o bölgeye bir memur gönderip nüfus ve gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla kayıt altına almışlardır. Tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'ne dahil bölgelerin toplumsal, nüfus ve iktisadi tarihine ait ayrıntılı istatistikî kaynaklardır.

³³ 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanunî Devri), s.14.

³⁴ Hakan Yıldız, , Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun, s.52.

Irak Vilâyetlerinde nüfus sayımı meselesi, Osmanlı Devleti için her zaman bir sorun olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımlarında, Osmanlı tebaası dini mensubiyet esası üzerine Müslüman, gayrimüslim ve diğer dini azınlıklar şeklinde kaydedilmiştir. Yapılan nüfus sayımlarında, Kürt ve Arap olarak etnik kimlik belirtilmemiştir. 1881 yılında yapılan ve 1883 yılında sonuçlanan genel nüfus sayımında, Şehrızor (Kerkük) ve Musul Vilâyeti'ne bağlı kazalarda bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin sayıları tespit edilmiştir.

1881 / 1883 Nüfus Sayımına Göre Kerkük Sancağının Durumu³⁶

	Müslim	Rum	Katolik	Yahudi	Toplam
Kerkük	22.008	2	243	441	22.694
Selahiye	9.559			157	9.716
Erbil	10.677		340	620	11.637
Raniye	5.389		45		5.434
Köysancak	8.680		205	134	9.019
Sevandiz	11.147			359	11.506
TOPLAM	67.460	2	833	1.711	70.006

1895 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonucunda ise; Kerkük'ün nüfusu 73.909 Müslüman, 1.117 Katolik ve 1.854 Yahudi olmak üzere toplam 76.880 kişi olarak ifade edilmiştir. Musul Vilâyeti'nde 1906 - 1907 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre; Kerkük nüfusu 67.458 Müslüman, 1.758 Yahudi, 788 Ermeni Katolik ve 2 Rum olmak üzere toplam 70.006 kişidir³⁷. 1914 tarihli Musul Vilâyeti Salnâmesi'ne göre de Kerkük ve Kerkük'e bağlı kazaların nüfuslarına ilişkin verilen rakamlar çerçevesinde, Kerkük'ün nüfusu; 89.160 Müslüman, 3.231 Yahudi, 2.178 Keldani Katolik ve 19 Süryani Katolik olmak üzere toplam 94.588 kişidir³⁸.

³⁶ Musul - Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 12.

³⁷ Musul - Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 12 - 14.

³⁸ Musul Vilâyeti Salnâmesi, s. 330 - 331.

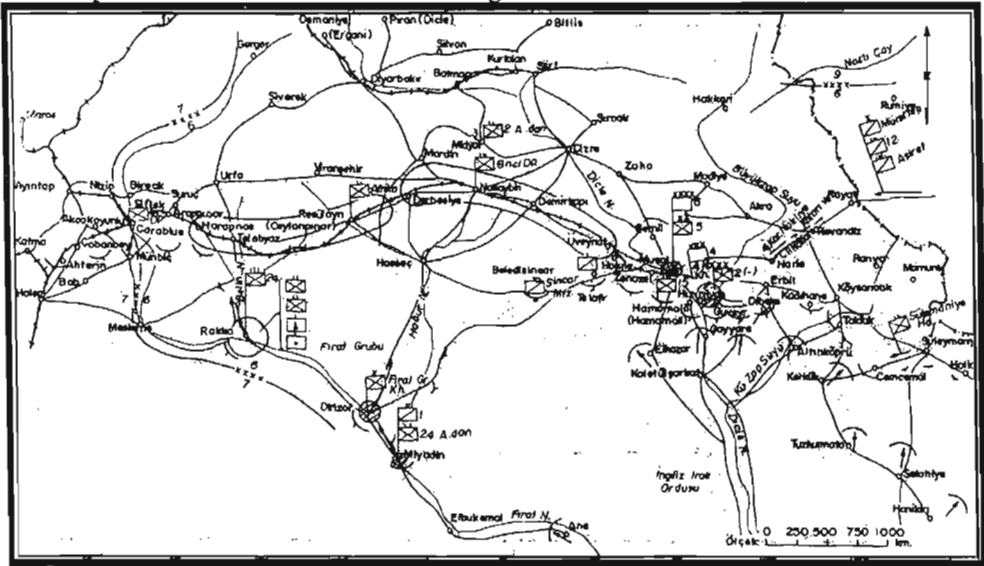
c. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Kerkük

Irak'ta etnik temele dayalı ilk nüfus sayımının 1920'de yapıldığı görülmektedir. 1920 yılında yapılan nüfus sayımında, 2.849.300 olan toplam Irak nüfusunun 315.000'nin Türkmen olduğu görülmektedir. Türkmenlerin, 1920 yılında, Irak'ın genel nüfusuna oranının % 12 civarında bulunduğu anlaşılmaktadır. 1920 yılında yapılan sayıma göre, Kerkük'ün nüfusunun 92.000, bu nüfusun 50.000'nin (yaklaşık % 50'inin) Türk olduğu tespit edilmiştir³⁹.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Kerkük'ün merkezi dışında, Musul Vilâyetinin merkezi dahil büyük bir kısmı Türk ordusunun kontrolü altındaydı. Mütarekenin yürürlüğe girdiği andan (31 Ekim 1918, Saat: 12.00) itibaren geri çekilmekte olan Ali İhsan Paşa'nın Altıncı Ordusu bulunduğu hatta durmuştur⁴⁰.

Mondros Mütarekesinin imzalandığı sırada,

Irak Cephesindeki 6 ncı Ordunun bulunduğu hat⁴¹

Bu sırada Türk birlikleri batıdan doğuya doğru Rakka, Drizor, Miyadin, Sincar, Telifar, Hamamali, Güveyir (Kuhr) Köprüsü, Dibeke, Köysancak, Taktak, Cemcernal,

³⁹ Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı, *Irak Türkleri (Türkmenler)*, Ocak 2004, s.3.

⁴⁰ Şerafettin Yamaner, *Misak-ı Milli ve Musul Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 4-5; D. Yılmaz, *Musul Meselesi Tarihi*, s.59.

⁴¹ Genelkurmay ATASE Başkanlığının Stratejik Analizi, Mayıs 2004, s.16.

Süleymaniye ve Halepçe hattı üzerinde yer almıştır. Bu sırada İngiliz birliklerinin ileri unsurları da Hanikin, Selahiye, Tuzhurmatu, Kerkük, Altınköprü, Geyyare, Elhazor ve Ane hattına kadar yanaşmışlar⁴² ve bilâhare anlaşma imzalanmış olmasına rağmen, 1 Kasım 1918'den itibaren⁴³ bir oldu bitti ile Musul'u işgal etmek üzere hareket etmişlerdir⁴⁴.

Bölgedeki iledemelerini durduran yerli halkın direnmesini kırmak için, casusluk faaliyetlerine ağırlık veren İngilizlerin, halkı ikna için Hindistan'daki Ordusundan Orta Doğu'ya gönderdikleri ünlü casus Binbaşı E.W.C. Noel de; 2 Eylül 1919'da Londra'ya verdiği raporda, aşiretlere bazı muhtariyetler verilmesi ve Musul'un Türklere bırakılmasından başka çare kalmadığını bildirmiştir⁴⁵. İngiliz askeri yetkilileri de, Musul'dan çekilmek taraftarı olurken; Dışişleri Bakanı Lord Curzon, konuyu Lozan'da çözmeyi tasarlıyordu.

TBMM milletvekilleri tarafından, 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve İcrâ Vekilleri Heyeti ile Hariciye Vekâleti'ne gönderilen mazbatada; Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'nin ayrılmaz parçaları oldukları vurgulanarak; Misak-ı Milli gereğince, söz konusu yerlerin hakimiyetimiz altına alınmasının ve hududumuzun buna göre düzenlenmesinin zorunluluğu ifade edilmiştir⁴⁶. Aynı şekilde, 06 Aralık 1922 tarihli belgede Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti (Genelkurmay Başkanlığı) tarafından da Musul, Süleymaniye ve Kerkük havalisinin, Irak'tan ziyade Türkiye'ye bağlılığının tarihi, ırki, coğrafi ve iktisadi sebepleri olduğu ifade edilmiş ve Kerkük, Erbil ve Musul şehirlerinin elde tutulmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu suretle, ancak Doğu Anadolu'nun güney tarafının muhafazasının mümkün olabileceğinin, aksi takdirde Van ve Diyarbakır'a kadar geri çekilmenin söz konusu olacağına altı çizilmiştir⁴⁷.

⁴² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak - İran Cephesi (1914 - 1918)**, III/2, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002, s. 612 - 613.

⁴³ M.K.Öke, **Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, s.10; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern OrtadoğU Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çev.Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994,s.371-372; Nejat Göyünç, "Musul, Misâk-ı Millî'ye Dahil Midir, Değil Midir?", **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, s.48.

⁴⁴ Hakan Yıldız, **Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun**, s.109.

⁴⁵ Mim Kemal Öke, **Kerkük-Musul Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1991, s.21.

⁴⁶ İlker Alp, "Misak-ı Milli", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara, 1998, s. 205.

⁴⁷ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Zarf No:97, Dosya No:97, Fihrist No:47.

ç. Lozan Barış Konferansı ve Sonrasında Kerkük

Lozan Barış Konferansı'nda 23 Ocak 1923 tarihinde, Musul konusunun resmi görüşmelerde İsmet (İnönü) Paşa yaptığı konuşmada; Musul Vilâyeti'nin bir başka devlete bırakılmasına razı olmayışının nedenlerini, siyasi, tarihi, coğrafi ve etnik durumla ve iktisadi ve askeri gerekçelerle izah etmiş; İngilizlerin öne sürdüğü tezlerin geçersizliğini ispat etmeye çalışmıştır⁴⁸. Ayrıca, Musul Vilâyeti'nin mütarekeden sonra işgal edilmiş olmasının hiçbir haklı nedene dayandırılmayacağını eklemiştir.

Musul Vilâyeti'ne ait 1330 (1914) tarihli Salnâmeden istifade edilerek⁴⁹ TBMM Hükûmeti, Dahiliye Vekâleti tarafından hazırlanmış rapora göre;

Musul Vilâyeti Kerkük Sancağı'nın Nüfusu⁵⁰

	Genel Nüfus	Türk	Arap	Kürt
Kerkük Kazası	37.000	30.000	2.000	5.000
Erbil Kazası	39.000	23.000	1.000	15.000
Revandüz Kazası	31.000	2.000		29.000
Raniye Kazası	20.000	1.000		19.000
Selahiye Kazası	36.000	19.000	5.000	12.000
Köysancak Kazası	21.000	4.000		17.000
Kerkük Sancağı	184.000	79.000	8.000	97.000

Lozan Barış Konferansı'nda İngiliz Temsilci Heyeti'nin verdiği rakamlara göre de Kerkük Sancağı'nın nüfusu; 45.000 Kürt, 35.000 Türk, 10.000 Arap, 600 Hristiyan ve 1.400 Yahudi olmak üzere toplam 92.000 kişidir⁵¹. 1.330 yılı Musul Salnâmesine bakıldığında ise Musul Vilâyetinin sayılan ve sayılmayan genel nüfusunun toplamının 828.000 kişi olduğu görülmektedir. Aynı salnamede Kerkük Sancağı'nın toplam nüfusu

⁴⁸ Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu**, Arba Yayını, İstanbul, 1995, s.52.

⁴⁹ **Musul Vilâyeti Salnâmesi**; s. 330-333.

⁵⁰ TBMM Hükûmeti Dahiliye Vekâleti tarafından, Musul Vilâyeti konusunda hazırlanan arşiv belgesi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, **Fethi Bey'in Musul Meselesi Hakkında Cemiyet-i Akvam'a Tevdi Eylediği Muhtıra**, İstanbul, 1340 (M.1924), s.13.

⁵¹ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Klasör No: 1060, Dosya No: 19, Fihrist No: 3 - 47; Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler I**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 345 - 346.

ise, 94.588 kişi olarak verilmiştir. Buna karşılık Türk heyetinin Lozan'da Kerkük ile ilgili toplam 184.000 kişi, İngiliz heyetinin ise toplam 92.000 kişiye ulaşan rakamlar verdiği görülmektedir. Görüşmeler sırasında her iki tarafın da zaman zaman aynı salnameyi kaynak olarak gösterdikleri dikkate alındığında; Kerkük hakkında verilen bu rakamlardaki tutarsızlık göze çarpmaktadır. Ayrıca, Salnâmede Musul Vilâyeti'nin toplam nüfusunun Müslüman-gayrimüslim esasına göre 828.000 kişi olarak verildiği göz önüne alındığında, her iki tarafın sunduğu etnik kökene dayalı bu rakamların yeterince güvenilir olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Türkiye açısından bakıldığında Musul, o dönem içinde İngiliz işgali altındadır. Dolayısıyla bu şartlar altında etnik kökene dayalı sağlıklı bir sayım yapılması mümkün gözükmemektedir. İngiltere açısından bakıldığında ise, bölgeyi işgal altında bulundurmalarına rağmen, Özdemir Bey komutasındaki Türk birliğinin ve Kürt aşiretlerinin mukavemeti nedeniyle, bölgedeki Süleymaniye gibi bazı şehir ve kasabalara memurlarını sokamamışlardır. Bu şartlar altında İngilizlerin de etnik kökene dayalı doğru bir nüfus sayımı yapmaları söz konusu değildir⁵².

Lord Curzon'un politik manevraları neticesinde; Lozan'da çözümlenemeyen ve ertelenen Musul meselesinin⁵³ görüşülmesi için toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi de, İngiltere'nin bölgede yapılacak halk oylamasını kabul etmemesi üzerine, 30 Eylül 1924 tarihinde Musul meselesini incelemek için tarafsız ülkelerin uyrukları arasından seçilecek üç kişilik bir komisyonun kurulmasına karar vermiştir. İngiltere'nin Musul'da halk oylamasına gitmek taraftarı olmamasını iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan ilki; İngiltere'nin o tarihlerde Irak'ta bulundurduğu işgal kuvvetlerinin Özdemir Bey komutasındaki Türk birliklerinin dışında Kürt ve Arap aşireleriyle de çatışma halinde bulunması ve bölgedeki Kürt aşiretlerin Türkiye'ye katılma taraftarı olmasıdır. İkinci neden ise; yapılacak bir halk oylaması ve etnik nüfus sayımı neticesinde, Türklerin Musul Vilâyeti'ndeki nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu gerçeğinin ortaya çıkmasıdır. Komisyonun yaptığı incelemelerde Musul, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük gibi önemli merkezlerdeki halkın eğiliminin Türkiye lehinde olduğu görülmüştür. Ancak komisyon bu durumu belgelere olduğu gibi

⁵² M.K.Öke, *Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.152.

⁵³ M. K. Öke, *Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.104-107.

yansıtmamıştır⁵⁴. Bununla beraber komisyon tarafından Milletler Cemiyetine takdim edilen raporda; Kerkük ahalisinin, Irak Devleti'ne dahil olması ve Irak tahtına Emir Faysal'ın getirilmesi hususunda aleyhte tavır sergiledikleri ifade edilmiştir⁵⁵. Komisyon etnik meseleleri görüşürken, kendilerine teslim edilen üç değişik nüfus rakamları üzerinde kararsız kalmışlardır (Lozanda verilen Türk istatistiklerinin yanında, İngiliz siyasi subayların 1921 yılındaki tahminleri ile Irak Hükûmeti'nin 1922-1924 yıllarındaki son nüfus sayımı). İngiliz Hükûmeti; Osmanlı'da milliyet esasına göre değil, din kıstasına dayalı bir sayım sistemi olduğunu; imparatorluğun, hiçbir zaman doğru bir haritaya sahip olmadığını; nüfusun büyük bölümünün, sayım kütüğüne yazılmadığını ve Hükûmetin hiçbir zaman ülkeye en ücra kasabasına kadar hakim olmadığını iddia ederek; Ankara'nın istatistiklerinin değerini küçümsemiştir. Buna karşılık, Türk Hükûmeti de ciddi bir sayımın bölgeye dağılmış bir iki İngiliz siyasi subayı tarafından ne ölçüde gerçekleştirilebileceğini sormuştur. Komisyon ise kendilerinin, ne bu rakamların sıhhatini araştırarak bilgiye, ne de nahiyelere kadar inerek yeni bir sayım yapabilecek kadar geniş imkanlara sahip olduğunu belirterek; her üç sayımın da, çağdaş istatistikî metodlara göre tanzim edilmediğini iddia etmiştir. Komisyon üyeleri, Irak nüfus kayıtlarını bizzat incelemek istemiş fakat gerekli izin kendilerinden esirgenmiştir. Ancak, buna rağmen, Komisyon'un "gerçeğe en yakın" diyerek ve belki de milliyet esasına göre de bölündüğü kolaylığını da düşünerek Irak rakamlarına dayanması, doğrusu şaşkıncıdır⁵⁶. Komisyonun Milletler Cemiyeti'ne sunduğu raporda; Kerkük'teki Türk ahalisinin oranı verilmemekle beraber, yol boyunca uzanan şehirlerdeki ahalinin Türk olduğu, bunların evlerinde aileleriyle Türkçe konuştukları, hatta Kerkük'teki Hristiyanların bile aralarında Türkçe konuştukları ifade edilmiştir. Ayrıca, Kerkük'te haftada iki defa olmak üzere Hükûmetin kontrolü altında bir gazetenin Türkçe olarak çıktığı ve yol boyunca önemli kasabaların tamamında Türkçe konuşulduğu belirtilmiştir⁵⁷.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti tarafından 02 Eylül 1924 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderilen tezkerede; İngiliz Hükûmeti'nin Musul meselesine dair

⁵⁴ Ş.Yamaner, *Misak-ı Milli ve Musul Sorunu*, s. 22.

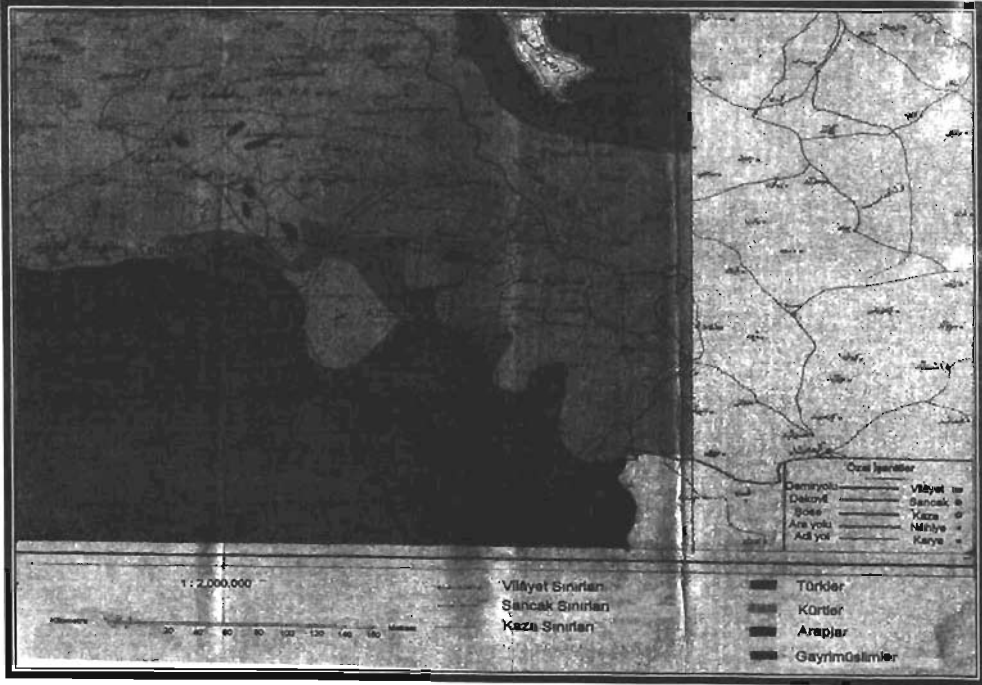
⁵⁵ Mesut Aydın; *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, Ankara, 2001, s. 85.

⁵⁶ M. K. Öke, *Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s.152.

⁵⁷ M.Aydın, *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, s. 147; H.Nahit, "Irak Türkleri", *Türk Yurdu*, s.252.

hazırlamış olduğu muhtıranın mütalaasına yer verilmiştir. Muhturada yer alan ve İngilizler tarafından 1919 ve 1921 yıllarında yapılmış olan nüfus istatistiklerinin gerçeği yansıtmaktan çok, kendi menfaatlerini temin maksadıyla düzenlendiği ifade edilmiştir. Zira, bu muhturada, Musul'un daha ziyade çöl kısmında, göçebe olarak yaşayan ve sık sık yer değiştiren Arap ahalsinin nüfusu 185.763 kişi olarak belirtilmiştir. Buna karşılık Telafar ve Musul köylerinde, Kerkük ve köylerinde, Kifri, Tazehurmatu, Tuzhurmatu, Karatepe, Erbil ve Altınköprü kasaba ve köylerinde büyük bir çoğunlukla yüzyıllardan beri yaşayan Türklerin toplam nüfusu 65.895 olarak gösterilmiştir. Bu durum, istatistiklerin maksatlı olarak tahrif edildiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur⁵⁸.

1924 yılında Musul Vilâyeti'nin etnik yapısını gösteren harita⁵⁹

İngilizler, işgalleri altındaki Musul'da, 1924 yılında Ermeni firarilerden bir tabur teşkil ettikleri gibi Kerkük'teki Türk çoğunluğunu zayıflatmak için, Sürt ve Hakkari'den Türkiye'ye karşı İngilizlerle iş birliği yaptıkları için göç etmek zorunda kalan Nesturileri

⁵⁸ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Zarf No: 97, Dosya No: 97, Fihrist No: 38, 39.

⁵⁹ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Cumhuriyet Devri İç İsyanları Musul Vesaiki, Klasör No: 174, Dosya No: 1, Fihrist No: 9,10.

ilk iş olarak Kerkük'e yerleştirmeye girişmişler⁶⁰; Kuzeydoğuda yaşayan Kürtlerin de şehre gelmelerine imkanlar hazırlamaya başlamışlardır. Benzer şekilde Haşimiler, Türkmenlere karşı Kerkük'te tutunabilmek için bölgeye Arap göçmenleri yerleştirme siyasetini takip etmişlerdir⁶¹.

İnanırlığı şüphe götürmeyen bütün ciddi kaynaklar, Kerkük Bölgesinin gerçekte bir Türkmen Bölgesi olduğunu, ancak son zamanlarda Kürtleştirme ve Araplaştırma çabalarının etnik konumunu etkilemeye başladığını açıkça ifade etmişlerdir. Kerkük'teki etnik yapıyla ilgili olarak, Türkmenlerin dışındaki yazarların eserleri incelendiğinde; Kerkük şehrinde çoğunluğun Türkmen olduğu, bu bölgede Arapça'nın yanında, Türkçe ve Kürtçenin resmi dil olarak kabul edildiği, 1921 yılında çıkarılan ilk Irak Anayasası'nın Arapça, Kürtçe, Türkçe ve İngilizce olarak basıldığı, Kerküklülerin genelde Türkçe konuştukları, Kerkük'te Kürtlerin hiçbir zaman çoğunluk oluşturmadıkları ifade edilmektedir⁶².

Milletler Cemiyeti Konseyince kurulan komite tarafından, 28 Ocak 1932 tarihinde hazırlanarak, Millet Meclisince 5 Mayıs 1932 oturumunda onaylanan ve Irak Krallığı adına dönemin Başbakanı olan Nuri Said tarafından, 30 Mayıs 1932 tarihinde Bağdat'ta yayımlanan Deklarasyon'un Dokuzuncu Maddesi'nde; Kifri ve Kerkük İlçesinde (Kerkük şehri) çoğunluğun Türkmen olduğu ve bu bölgede Arapçanın yanında Türkçe ve Kürtçenin resmi dil kabul edildiği hükme bağlanmıştır⁶³.

İlk anayasa taslağı 1921 yılında, Arapça, Kürtçe, Türkçe ve İngilizce olarak bastırılmıştır. İngiliz temsilcisi, 4 Mayıs 1924 tarihinde bir grup Tiyare Levi (Asuri) askerinin Kerkük'te yaptığı katliamdan sonra yalnız Kerkük'te yayımlanması gerektiği için bildirisini sadece Türkçe olarak bastırılmıştır. Tarihçi Abdul Razzak Al-Hasani, bu konuyu ele alırken, o zaman Kerkük'te konuşulan lisanın Türkçe olduğunu açıklamaktadır⁶⁴.

⁶⁰ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1059, Dosya No: 16, Fihrist No: 1 - 30 (10 Mayıs 1924).

⁶¹ "Kerkük", *Türk Ansiklopedisi XXI*, Ankara, 1974, s. 499.

⁶² Genelkurmay Başkanlığı, "Türkmenler" Dokümanı, Eylül 2003.

⁶³ Genelkurmay ATASE Başkanlığının Stratejik Analizi, Mayıs 2004, s. 6-2.

⁶⁴ Abdul Razzak Al-Hasani, *Ancient and Modern Iraq*, Saïda:Al-Irfan Press, 1956, I, s.206.

1925 yılında kabul edilen Irak Anayasası, Arapça ve Kürtçe'nin yanında Türkçe olarak da basılmıştır. 1931 yılında yayımlanan, 74 numaralı Mahalli Lisanlar Yasası, başta Kerkük ve Erbil olmak üzere, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde mahkemelerin Türkçe olarak yapılmasını hükme bağladığı gibi, Türkmenlerin okuduğu okullarda da öğrenimin kendi dilleriyle olmasını ön görmüştür. Bu hak ve güvenceler, diğer temel insan hakları gibi, daha sonra gelen hükümetler tarafından rafa kaldırılmış ve bu konuda en korkunç insan hakları ihlallerinden birisi, dünya kamuoyunun gözü önünde yaşanmıştır. O zamanlar Irak Hükümetlerinin bu gerçeği kabul ettiklerinin en bariz örneği olarak, Kerkük'te Belediye Başkanlığı tarafından yayımlanan tek resmi yayın organı olan Kerkük Gazetesi'nin Türkçe ve Arapça olarak yayımlanmış olduğunu gösterebiliriz⁶⁵.

Kerkük'teki etnik yapıyla ilgili olarak Türkmenlerin dışındaki yazarların eserleri incelendiğinde, Kerkük'ün bir Türk şehri olduğunun kabul edildiği görülmektedir.

Irak'ın yeni tarihi üzerine pek çok araştırması ve eseri bulunan Hayri Emin Ömeri, Irak tahtı üzerine yaşanan tartışma ve çatışmaları anlatırken, Kerkük'te çoğunluğun Türkmen olduğunu yazmaktadır⁶⁶.

Bir başka yazar, Abdülmecit Hasip Al Kaysi, 01 Haziran 2000 tarihinde Londra'da çıkan El-Hayat Gazetesi'nde, "Asuriler" adlı kitabı hakkında yayımlanan bir eleştiriye verdiği cevapta, kendisini tanıtırken; Irak'ın siyasi tarihiyle ilgilenmesinin 50 yılı bulduğunu, adı geçen kitabında Kerkük'ün bir Türkmen şehri olup, halkının Türk ırkından olduğunu ve kuvvetli Kürt kabilelerin onlara yakın oturduğunu yazmaktadır⁶⁷.

Irak'ın etnik yapısı ve mozaik konumunu anlatan bir başka yazar Seyyar Al Jamil; ".....Türkmenler ise, Irak'ın kuzeyinde belirdi yerleşim bölgelerinde yaşarlar. Yoğunlukla Dicle'nin doğusunda, Kerkük ve batısında, Telafar'ı yerleşim mekanı olarak

⁶⁵ Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilcisi Ahmet Muratlı ile yapılan mülakat, Ankara, 10 Eylül 2003.

⁶⁶ Hayri Emin Ömeri, **Irak'ın Yeni Tarihinden Politik Hikayeler (Arapça)**, Afak Yayın ve Dağıtım, Bağdat, 1969, s.66.

⁶⁷ Abdülmecit Hasip El-Kaysi, **Yeni Irak'ın Siyasi Tarihinden Notlar-Asuriler(Arapça)**, Uluslararası Ansiklopediler Merkezi, Londra, 1991, s.41.

tutmuşlardır. Bu topluluk Irak'ın bazı bölgelerinde hükümlanlık kuran Türkmen devletlerinin bir bölümüdür" diye yazmaktadır⁶⁸.

Stephen Hemsley Longrigg, Türkmenlerin yerleşim bölgelerini anlatırken; ".....son iki asırda güzel Kerkük şehri ve Türkmen köylerinin konumu, hatta yağmur sularına dayalı tarımla uğraşan çeşitli köylerin konumu hiç değişmemiştir. Türk kanının hakim olduğu bölgelerde Türkçe'nin ve Türk akımının bariz bir şekilde görüldüğü yerlerde he zaman Türk ağırlığı görülmüştür" ifadesini kullanmıştır. Longrigg, bu kapsamda Kerkük'ü anlatırken lisanının Türkçe olduğunu söylemektedir⁶⁹.

Aynı yazar, başka bir eserinde; "Türkmenlerin feodal olmayan ve tarımla uğraşan köylerde yaşadıklarını, başlıca Kerkük, Altın Köprü, Erbil ve Kifri'de, ayrıca Karatepe, Tuzhurmatı, Tavuk ve Bağdat – Musul yolunda yoğunluk kazandıklarını, bir de Musul – Sincar yolu ortasında olan Telafar'da bulduklarını" yazmaktadır⁷⁰.

İngiliz yazar Sarah Garaham Brown; Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması ve Türkmenlerle Kürtlerin bölgeden göçe zorlanması çabalarının İkinci Körfez Savaşından çok önce başladığına" temas etmekte, David Mac Dowall ise; ".....Bağdat'a uzanan yol üzerindeki bütün şehir ve köylerde Türkçe konuşan Türkmenler yaşarlar" şeklinde yazmaktadır⁷¹.

Siyasi literatür incelendiğinde; 1958 darbesinden sonra, merkezi Kerkük'te olan İkinci Tümen Komutanı Tümgeneral Nazım Tabakçalı'nın hatıralarını içeren kitaptan alınan belgelerle, o zamanki siyasi otoritenin konuya nasıl baktığı da ortaya çıkmaktadır. Tabakçalı, Genel Askeri Hakime sunduğu raporda; Kerkük'te, Kürtlerle Kerkük Vilâyeti'nde çoğunluğu oluşturan Türkmenler arasındaki etnik çatışmanın çok belirgin bir durumda ortaya çıktığını belirtmiştir.⁷²

⁶⁸ Seyyar Al-Jamil, **Liderler ve Efendiler, Osmanlı Paşalar ve Arap Kalkınmacılar (Arapça)**, Ehliya yayın ve Dağıtım, Amman-Ürdün, 1999, s.131.

⁶⁹ Stephen Hemsley Longrigg, **Irak'ın Yeni Tarihinde Dörtüzyıl**, Tercüme:Cafer Hayyat, 1968⁴, Al-Şerif Al-Radi Matbaası, İran, s.21-122-361.

⁷⁰ Stephen Hemsley Longrigg, **Irak 1900-1950, Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarih**, Oxford Üniversitesi Matbaası, Londra, 1956², Billing & Sons limited, s.192; Fazıl Demirci, **Irak Türklerinin Bugünkü Yerleşim Yerleri (İngilizce)**, Kerkük, Yıl 1, No.1, s.4-8.

⁷¹ David Mc Dowal, **A Modern History Of The Kurds**, 1. B.Tauris, New York, 1996, s.144.

⁷² Avukat Casım Muhlis, **Tabakçalı'nın Not Defteri ve Avukat Casım Muhlis'in Hatıraları (Arapça)**, Asriye Yayınevi, Saida:Beyrut, 1969, s.420. Tabakçalı'nın Genel Askeri Hakime gönderdiği 14-15 Şubat 1959 Tarihinde AS/56/363 Numaralı Raporu.

Tabakçalı, ikinci bir raporunda da, 2-5 Şubat 1959'da toplanan Birinci Öğretmenler Sendikası Kurultayı'nın kararlarını eleştirirken; Kerkük'te Kürtlerin hiçbir şekilde çoğunluğu oluşturmadıklarını, aksine azınlık konumunda olduklarını ifade etmektedir⁷³.

Resmi İngiliz belgeleri incelendiğinde, Dışişleri Bakanlığı'nın 371/134255 numaralı belgesinde; "İngiltere'nin Bağdat Büyükelçiliği'nin Doğu Dairesi'ne gönderdiği bir telgrafta; ".....Kerküklülerin genellikle Türkçe konuştuklarına işaret ettiği" gözlenmektedir⁷⁴. İngiltere Dışişleri Bakanlığının 371 / 134212 numaralı bir belgesinde de; 12 Ağustos 1958 tarihli ve 1286 numaralı gizli telgrafında da, Kerküklülerin genellikle Türkçe konuştukları açıkça ifade edilmektedir⁷⁵.

Hanna Batatu'nun Irak hakkındaki kitabında; "Bir petrol merkezi olan Kerkük, Bağdat'ın 180 mil (280 km) kuzeyindedir. Çok yakın zamanlara kadar kelimenin tam anlamıyla bir Türk şehri iken, Kürtler yavaş yavaş yakın köylerden bu şehre göç etmeye başladılar. Petrol sanayiinin gelişmesinden sonra bu göç hız kazanmaya başladı ve 1959 yılına gelince, Kürtler şehrin üçte birini teşkil etmeye, Türkmenlerin sayısı ise yandan biraz fazlaya inmeye yüz tuttu. Erbil gibi başka Türk şehirleri de aynı olaya şahit oldu. Erbil büyük bir şekilde Kürtleşmeye başladı ve değişiklik barışçı bir şekilde cereyan etti. Kerkük'teki durum ise farklıydı; oradaki halk daha dirençli olarak, Türkiye ile sıkı kültürel bağlarını koruyup etnik hüviyetlerini daha şuurlu olarak perçinleştirdiler" ifadeleri yer almaktadır⁷⁶.

Objektifliğinden kimsenin şüphe etmediği "Encyclopedia Britannica da, tartışma götürmeyecek şekilde "Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğu, ancak şehirde Arapça ve Kürtçe konuşan insanların du bulunduğu" vurgulanmaktadır⁷⁷.

Bu ansiklopedinin düzeltilmiş yeni baskıları incelendiğinde, Kerkük'ün etnik yapısında yine nüfusun çoğunluğunu Türkmenlerin teşkil ettiği görülmektedir⁷⁸.

⁷³ C.Muhlis, *Tabakçalı'nın Not Defteri ve Avukat Casim Muhlis'in Hatıraları (Arapça)*, s.423.

⁷⁴ *1958-1959 İngiliz Belgelerinde Irak I*, E. Gen.Halil İbrahim Hüseyin Tercüme ve Yorumu, Hikme Matbaası, Bağdat, 2000, s.158.

⁷⁵ *1958-1959 İngiliz Belgelerinde Irak II*, E. General Halil İbrahim Hüseyin Tercüme ve Yorumu, Hikme Matbaası, Bağdat, s.50.

⁷⁶ Hanna Batatu, *Baasçılar ve Özgür Subaylar (Arapça)*, Arap Araştırmaları Yayınevi, Beyrut, 1992, s.224.

⁷⁷ *Encyclopedia Britannica (İngilizce)*, Volume 13, B. Amerika, 1965, s.389.

⁷⁸ Bkz. 1999-2000 Britannica.com.inc.

Yazar Ziyat Köprülü, Türkmenlerin genellikle Kerkük, Musul, Erbil, Selahaddin, Diyala ve Bağdat şehirlerinde yaşadıklarını belirterek, en az tahminle nüfuslarının 2 milyon olduğunu iddia etmiştir⁷⁹.

Hasan Özmen, "1960'lara kadar Türkmenlerin Kerkük'te, nüfusun % 95'ini oluşturduğunu, ancak bu oranın son dönemlerde % 75'e kadar düştüğünü" belirtmektedir⁸⁰. Daha sonra uygulanan Araplaştırma politikası nedeniyle on binlerce Arap ailesi Kerkük'e yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Kürtlerle meskun civar illerdeki köylerin yıktırılması, Kürtlerin de Kerkük'e göç etmelerine neden olmuştur. Kerkük'te ekonomik durumun gelişmesi ve iş gücüne olan ihtiyacıyla başlayan göç dalgaları, Kerkük'teki sosyal ve etnik durumun Türkmenlerin aleyhine gelişmesine neden olmuştur⁸¹. Bu doğrultuda Kerkük'e olan göç nedeniyle Kerkük'te ilk Kürt semti Şorce inşa edilmiştir⁸².

Kerkük'te Türkmen ve diğer etnik gruplar arasında herhangi bir rekabet yaşanmamasına rağmen, 1959 yılında Türkmenlere karşı gerçekleştirilen katliamdan sonra ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Olayları yaşayanlardan biri olan Aziz Kadir Samancı, "Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi" isimli kitabında, Kerkük'te Türkmen ve Kürtlerin ilişkisinin 1950'li yılların yarısına kadar normal olduğunu, politik ya da ırkçı bir rekabetin yaşanmadığını bildirmektedir⁸³.

4. SONUÇ

Çok önemli jeostratejik konuma, bir çok zenginliklere sahip olan Kerkük'te, 1927 yılında geniş petrol yataklarının bulunması ve Irak'ın toplam petrol rezervlerinin (112.5 milyar varil) % 40-50'sini kapsaması; Kerkük'ün, her geçen gün stratejik

⁷⁹ Ziyat Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, Örnek Limited Şirketi, Ankara-1996, s.9.

⁸⁰ Hasan Özmen, **Irak'ta Türkmenler ve İnsan Hakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.76.

⁸¹ Hasan Özmen, **El-Türkmen Fi El-Irak We Hukuk El-İnsan**, Ankara, 2002, s.141-178; Aziz Kadir Samancı, **El-Tarih El-Siyasi Li Türkmen El-Irak**, Dar El-Saki, Beyrut-1999. s.116-131; Sipahi Çataltepe, "Irak Türkmenleri", **Gündem, Strateji Grubu Haber Bülteni**, Ankara, Ocak 1996, s. 33; Zeki Saraçoğlu, "ABD Demokrasisi ve Irak Türkleri", **Ortadoğu**, 9 Aralık 2003, s.1.

⁸² Mazin Hasan-Soran Şükür, "Kerkük Kerkük," **Stratejik Analiz**, ASAM, Ankara, Mart 2004, s.19.

⁸³ A.K.Samancı, **El-Tarih El-Siyasi Li Türkmen El-Irak**, s. 93-141.

önemini artırmış ve petrol, Arap yönetimlerinin Kerkük politikasının temelini oluşturmaya başlamıştır. Bin yılı aşkın süredir, Kerkük ve civarında yerleşmiş Irak Türkleri olan Türkmenler, anlaşılmaz bir biçimde başta İngilizler, müteakiben Krallık Yönetimi ve sonra da Irak yönetimleri tarafından potansiyel tehlike olarak kabul edilmiş ve çeşitli baskılarla sindirilmeye, çeşitli katliam ve asimilasyon politikalarıyla Türk nüfusu yoğunluğu azaltılmaya çalışılmıştır. Krallık zamanından itibaren, Kerkük'te uzun vadeli olarak başlatılan "Araplaştırma" politikası, Bağdat'a Baas rejiminin hakim olmasıyla daha da sertleşmiştir.

Irak yönetimleri, 1930'lu yıllardan itibaren on binlerce Arap ailesini Kerkük'e yerleştirmiştir. Ayrıca; Kerkük'e bağlı yüzlerce Türk köyü ekili topraklarıyla birlikte Kerkük'ten koparılarak başka illere bağlanmak suretiyle Kerkük'teki Türk nüfusunun azalması, diğer illere bağlanan Türk köy ve kasabalarının ise, bu illerde azınlık halinde kalmaları sağlanmıştır. Bunun yanısıra; Kürtlerle meskun civar illerdeki köylerin yıkıtılması, Kürtlerin Kerkük'e göç etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla, Irak'ta 1957 yılından itibaren, günümüze kadar gelen iktidardar tarafından Türklerin yerleşim bölgesinin idari taksimatı değiştirilerek bölgenin nüfus yapısının bozulmasına çalışılmıştır. Irak Türkmenleri, 1926'da Türkiye'den koparıldıktan sonra çeşitli baskılara, katliamlara rağmen, Türklüklerini koruyabilmişlerdir.

Ancak, bütün bunlara rağmen, Kerkük Vilâyeti'nde, tarihinin hiçbir döneminde, ne Araplar ne de Kürtler çoğunluğu sağlayabilmişlerdir. Tarihi gelişimi içerisinde ifade edildiği gibi, Kerkük bir Türk şehridir ve Türk şehri olarak kalacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2003.
- 1958-1959 İngiliz Belgelerinde Irak I, E. Gen.Halil İbrahim Hüseyin Tercüme ve Yorumu, Hikme Matbaası, Bağdat, 2000.
- Al- Jamil, Seyyar, **Liderler ve Efendiler, Osmanlı Paşalar ve Arap Kalkınmacılar (Arapça)**, Ehliya yayın ve Dağıtım, Amman-Ürdün, 1999.
- Alp, İlker, "Misak-ı Milli", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara, 1998.
- Aydın; Mesut, **Türkiye ve Irak Hududu Meselesi**, Ankara, 2000.
- Batatu, Hana. **Baasçılar ve Özgür Subaylar (Arapça)**, Arap Araştırmaları Yayınevi, Beyrut, 1992.
- Beyatlı, H. K., "Irak Türklerinin Tarih, Dil ve Kültürleri", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak - İran Cephesi (1914 – 1918)**, III/2, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002.
- Çataltepe, Sipahi, "Irak Türkmenleri", **Gündem, Strateji Grubu Haber Bülteni**, Ankara, Ocak 1996.
- Çay, Abdulhaluk, "Batı Türklerin Tarihlerine Genel Bir Bakış", **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara, 1987.
- Demirbaş, Bülent, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı Devletinde Kuveyt Sorunu**, Arba Yayını, İstanbul, 1995.
- Demirci, Nefi, **Dünden Bugüne Kerkük**, İstanbul, 1990.
- Dowal, David Mc, **A Modern History Of The Kurds, I. B.** Tauris, New York, 1996.
- El-Kaysi, Abdülmecit Hasip, **Yeni Irak'ın Siyasi Tarihinden Notlar-Asuriler(Arapça)**, Uluslar arası Ansiklopediler Merkezi, Londra, 1991.
- Encyclopedia Britannica (İngilizce)**, Volume 13, B. Amerika, 1965.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918**, Çev.Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994

- Genelkurmay ATASE Başkanlığının Stratejik Analizi, Mayıs 2004.
- Genelkurmay Başkanlığının “**Türkmenler**” Dokümanı, Eylül 2003..
- Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı, **Irak Türkleri (Türkmenler)**, Ocak 2004, s.3.
- Hasan-Şükür, Mazin –Soran, “Kerkük Kerkük,” **Stratejik Analiz**, ASAM, Ankara, Mart 2004.
- Irak’taki Türkmen Varlığı**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2000
- Kayar, Mustafa, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003
- Köprülü, Ziyat. **Irak’ta Türk Varlığı**, Örnek Limited Şirketi, Ankara-1996.
- Longrigg, Stephen Hemsley, **Irak 1900-1950, Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarih**, Oxford Üniversitesi Matbaası, Londra, 1956
- Longrigg, Stephen Hemsley, **Irak’ın Yeni Tarihinde Dörtüzyıl**, Tercüme:Cafer Hayyat, 1968⁴, Al-Şerif Al-Radi Matbaası, İran.
- Marufoğlu, Sinan, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, İstanbul, 1998
- Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar – Belgeler I**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Mısıroğlu, Kadir, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, Sebil Yayınevi, 1985, s.42.
- Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992
- Muhlis, Avukat Casım **Tabakçalı’nın Not Defteri ve Avukat Casım Muhlis’in Hatıraları (Arapça)**, Asriye Yayınevi, Saida:Beyrut, 1969
- Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.
- Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayımı, Ankara, 1993.
- Oğuzlu, H. Tarık, **The Turkomans of Iraq as A Factor in Turkish Foreign Policy:Socio-Political and Demographic Perspectives**. Foreign Policy Institute, Ankara, 2001
- Ögel, Kodaman, Kırcıoğlu, Çay, Bahattin –Bayram-Fahrettin -Abdülhaluk, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara, 1985

- Öke, Mim Kemal, **Kerkük-Musul Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.
- Ömeri, Hayri Emin, **Irak'ın Yeni Tarihinden Politik Hikayeler (Arapça)**, Afak Yayın ve Dağıtım Evi, Bağdat, 1969.
- Özmen, Hasan, **El-Türkmen Fi El-Irak We Hukuk El-İnsan**, Ankara, 2002
- Özmen, Hasan. **Irak'ta Türkmenler ve İnsan Hakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.
- Samancı, Aziz Kadir, **El-Tarih El-Siyasi Li Türkmen El-Irak**, Dar El-Saki, Beyrut-1999
- Saraçoğlu, Zeki, "ABD Demokrasisi ve Irak Türkleri", **Ortadoğu**, 9 Aralık 2003.
- Sümer Tarihi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, A.Ü.DTCF Yayını, Ankara, 1972
- Şan, Cemal, "Irak Türkmenlerinden Söz Ediyorum", **Tarihi, Kültürel ve Siyasi Konulu Sempozyum**, Erbil, 2001.
- Türk Ansiklopedisi** "Kerkük", **XXI**, Ankara, 1974.
- Türk Dünyası Kültür Atlası- Selçuklu Dönemi**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997. .
- Türkmen, Zekeriya, **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003,
- Yamaner, Şerafettin, **Misak-ı Milli ve Musul Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2000
- Yıldız, Hakan, **Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Yıldız, Hakkı Dursun **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul, 1980
- Yılmaz, Durmuş, **Musul Meselesi Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2003

ÖZET

Kerkük Bölgesi; tarihi bir yol olmasının yanında, sahip olduğu yeraltı kaynakları ve münbit toprakları nedeniyle, İslamiyet'ten ve Anadolu'nun fethinden önce Türklerin ilgisini çekmiş ve Orta Asya'dan gelerek özellikle Abbasi döneminden itibaren yoğun olarak bu bölgelere yerleşmişlerdir.

Kerkük, 1055 yılında Büyük Selçuklu Hakanı Tuğrul Bey tarafından ele geçirilmiş, 1517 yılında da Osmanlı topraklarına katılmıştır.

1560'lı yıllarda, Kuzey Irak bölgesinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan "Cezire" bölgesinin doğusunda yer alan Kerkük, Dakuk ve Nilkaz nahiyelerinden meydana gelen Kerkük Sancağında ilk resmi nüfus sayımı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yapılmıştır. %90'ı Türklere oluşan Kerkük'te 1920 yılına kadar milliyet esasına dayalı başka bir nüfus sayımı yapılmamış, dini inançlara göre tutulan kayıtlara rastlanılmıştır. Bölgenin Türk çoğunluklu demografik yapısı; anlaşılabilir bir biçimde başta İngilizler, müteakiben Irak yönetimleri tarafından, potansiyel tehlike görülüp çeşitli hilelerle değiştirilerek, önceleri Araplaştırma daha sonra Kürtleştirme politikaları ile karşı karşıya kalmıştır.

Lozan Antlaşması sonrası Irak'a bırakılan Kerkük bölgesinin, 1920 yılında yapılan nüfus sayımında %50'si Türk idi. Bu oran Kerkük şehrinde ise % 90'ı bulmakta idi. Irak Türkmenleri Türkiye'den koparıldıktan sonra, çeşitli baskılara ve katliamlara rağmen, Türklüklerini koruyabilmişlerdir.

Tarihin hiçbir döneminde Kerkük'te, ne Araplar ne de Kürtler çoğunluğu sağlayabilmiştir.

ABSTRACT

The Kirkuk region has been the center of attraction for the Turks coming from Central Asia as of Abbasid period and even before Islam and the conquest of Anatolia for its abundant resources along with its importance as being located on historical cross-roads.

Kirkuk was occupied by Tuğrul Bey, the Great Seljuk Khakan, in 1055, and became an Ottoman territory in 1517.

The first official census in the Kirkuk Sanjak, which is composed of Kirkuk, Dakuk and Nilkaz districts and situated in the east of "Cezire" region between Tigris and Euphrates in Northern Iraq, was made in 1560's within the period of Suleiman the Magnificent (1520-1566). No other census based on nationality has been carried out until 1920 in Kirkuk, where Turks formed 90 % of the population, but only some records relying on religious faith have been witnessed. The Turkish dominated demographic structure of the region, being regarded as a threat, has been incomprehensively subjected first to Arabization then to Kurdization by the Iraqi governments as well as by the English by various deceitful policies.

According to a census held in 1920, Turks constituted the 50 % of the population in the regions left to Iraq by the Lausanne Treaty. Moreover, this ratio reached to 90 % in the city of Kirkuk. Even after the separation of the Iraqi Turkomans from Türkiye, they have preserved and maintained their Turkish identities despite the prevailing oppressions and massacres.

Neither Arabs nor Kurds have ever constituted the majority in Kirkuk throughout the history.